

Psihološke zakonitosti razvoja doraščajočega človeka kot osebnosti

DAVID IOSIFOVIČ FELDŠTEJN

Na sedanji stopnji socialistične graditve, ki je povezana s kakovostno novo ravniyo reševanja socialno - ekonomskih in političnih problemov, postaja posebno aktualna vloga človeškega faktorja v vseh sferah družbenega življenja, povečuje se pomen odgovorne socialne pozicije človeka. Dosežki na področju splošnega izobraževanja znanosti in kulture pa omogočajo, da lahko in tudi moramo usmeriti pozornost ne samo na izobraževanje, ampak, kar je poglavitno, na vzgojo novega človeka, na njegov osebnostni razvoj.

Ta razvoj se uresničuje v procesu otrokovega pridobivanja socialnih izkušenj, z akumulacijo in integracijo vseh raznovrstnih socialnih odnosov, pri vse bolj zavestni regulaciji lastne življenske aktivnosti. Razvoj doraščajočega človeka kot osebnosti pomeni razmah človeškega bistva. "Individuum, poudarja K. Marx, je *družbeno bitje*. Zato je vsak izraz njegovega življenja tudi znak in potrditev *družbenega življenja*" (K. Marx in F. Engels, Dela, knj. 42, str. 119). Progresivna tendenca razvoja osebnosti se kaže v vse večji osvojitvi in predstavitvi v njej splošnega in v hkratnem potrjevanju dejavne socialne pozicije. Zato ima pri raziskovanju pogojev, mehanizmov formiranja osebnosti zelo velik pomen odkrivanja značaja, posebnosti in etap socialnega razvoja doraščajočega človeka.

Socialni razvoj ima različne ravni, različen značaj izražanja. Vanj je vključeno ne le zgodovinsko gibanje družb, razredov, nacionalnih skupin, ampak tudi razvoj človeka kot glavnega momenta vsega zgodovinskega procesa. Zato, ker je "družbena zgodovina ljudi zmeraj samo zgodovina njihovega individualnega razvoja, pa če se oni tega zavedajo, ali ne" (K. Marx in F. Engels, Dela, knj. 27, str. 402 - 403). Prav v individualnem razvoju človeka se tudi kaže smisel, bistvo socialnega razvoja, katerega višja stopnja, cilj in končni rezultat je formiranje osebnosti.

V psihologiji ima vprašanje o socialnem razvoju svoje posebne aspekte, ki so povezani z ugotavljanjem njegovih specifičnih zakonitosti, kot so npr. zavestno določanje ciljev, operiranje z idealnimi objekti, formiranje notranje pozicije subjekta, njegov razvoj v procesu lastne dejavnosti in drugo. Njihovo reševanje je povezano z raziskovanjem značaja socialnega razvoja, ki poteka in se širi v razvoju osebnosti.

V procesu ontogeneze doraščajočih človek obvladuje družbene izkušnje, si jih prisvaja, naredi za svoje; poteka socializacija. Istočasno pa pridobiva tudi vse večjo

samostojnost, relativno avtonomnost; poteka njegova individualizacija. Dejansko je to nerazdružen medsebojno povezan proces socializacije in individualizacije, ki ga na določenem stadiju dopolni samouprava osebnosti, ki začenja sama zavestno organizirati lastno življenje, kar pomeni, da do take ali drugačne mere določa lasten razvoj, med drugim tudi psihičen. Vendar pa otrok postaja osebnost, subjekt, nosilec socialno - človeške dejavnosti samo, ko realizira to dejavnost, pri kateri mu v začetku pomagajo odrasli, potem pa jo opravlja samostojno. Prav razvoj dejavnosti je način pojavitve v ontogenezi in izraz socialnega razvoja. Njegov rezultat pa so nove socialne pridobitve, lastnosti in kvalitete družbenega individuuma.

"Svobodna zavestna dejavnost... predstavlja, - kot je poudarjal K. Marx - rodovni značaj človeka" (K. Marx in F. Engels, Dela, knj. 42, str. 93) in nastopa kot njegova bistvena posebnost. V procesu dejavnosti njen "produkt... nastopa... samo kot moment... Pogoji in fizične realizacije procesa proizvodnje... so njeni momenti, kot njeni subjekti pa nastopajo samo individuumi, vendar pa individuumi v svojih medsebojnih odnosih..." (K. Marx in F. Engels, Dela, knj. 46. č. P., str. 222.).

Na osnovi marksistične teorije o dejavnosti se je v sovjetski psihologiji oblikoval pristop, po katerem se dejavnost, prvič, razkriva kot zapleten proces, ki nosi v sebi tista notranja gonilna protislovja, razcepitve in transformacije, ki pogojujejo razvoj psihike. Drugič, določajo se mehanizmi razvoja dejavnosti, kot pogoji za formiranje intelektualne, afektivne in potrebnostno - motivacijske sfere osebnosti.

V dejavnosti, ki predstavlja obliko realizacije človeškega bistva, poteka razvoj otroka kot razkrivanje njegovih notranjih možnosti. Praktično pa gre za zadano dejavnost, ki ustvarja pogoje za razvoj človeka kot osebnosti. Dejavnost, ki jo organizira družba, da tisto shemo, v kateri se oblikujejo odnosi, potrebe otroka, njegova zavest, samozavest. Osnovna naloga raziskav, usmerjenih v obdelavo psiholoških osnov za izpopolnjevanje procesa vzgoje je v tem, da bi poiskali tako zgradbo sistema zadane dejavnosti, ki bi omogočala smotno prestrukturiranje notranje dejavnosti otroka, formiranje višjih motivov za to dejavnost.

Razumevanje človeka kot celostnega bitja, subjekta družbenih odnosov zahteva presojanje dejavnosti ne samo kot sredstva, načina objektivizacije subjektivnega odnosa do stvarnega sveta, to je, ne samo kot praktične dejavnosti, ločene od druženja, ampak kot njeno protislovno enotnost s spreminjanjem sebe in spreminjanjem drugih, ki se aktualno potrjuje v procesu človeškega združenja, zato ker "predmet kot objektivna stvarnost za človeka, kot fizično bivanje človeka pomeni istočasno konkretno obstajanje človeka za drugega človeka, njegov človeški odnos do drugega človeka, družbeni odnos človeka do človeka" (K. Marx in F. Engels, Dela, knj. 2, str. 47). Odtod tudi dejaven odnos ljudi do narave (proizvodnja), interakcija ljudi, njihov dejaven odnos drug do drugega (stiki) predstavljajo, po misli K. Marxa, dve osnovni obliki človeške dejavnosti, ki sta tesno povezani druga z drugo.

Vsi vodilni sovjetski psihologi, ki proučujejo proces razvoja otrokove dejavnosti, na osnovi katere se razvija psihika in se formira osebnost, obravnavajo "odnos do sveta stvari" in "odnos do sveta ljudi" kot dve strani obstajanja enotnega nedeljivega procesa dejavnosti. Kot ti dve medsebojno povezani strani dejavnosti nastopata praktična, spoznavna dejavnost in dejavnost, ki je usmerjena v razvoj medsebojnih odnosov z ljudmi in družbo. Ker obstajata v nerazdružni enotnosti, imata ti strani aktivnosti svojo posebno funkcionalno težo, svoj poseben značaj, svojo linijo notranjega razvoja, ki jo

določajo specifične zakonitosti, svoj produkt, ki je rezultat tega razvoja. V predmetno-praktični dejavnosti otrok osvaja znanje, spretnosti, navade, pridobiva človeške izkušnje, kar omogoča prednostno oblikovanje intelektualne aktivnosti. Ko otrok osvaja norme medsebojnih človeških odnosov, se poskuša vključiti in se na določeni ravni vključuje v sistem teh odnosov, nekako "pomerja" sebe v družbo, kar omogoča prednostno formiranja njegove socialne aktivnosti. Prav objektivno obstoječa razlika med tema dvema stranema enotnega procesa razvoja dejavnosti pogojuje poseben značaj medsebojne zveze in nastanka protislovij, ki odpadajo, ko se spremeni tip dejavnosti, ki ima pomemben vpliv na razvoj psihike in razvoj osebnosti. Zaporedna postavitve v prvi plan prve ali druge strani dejavnosti povzroča zamenjavo obdobja razvoja osebnosti v ontogenezi, krepi možnosti oblikovanja intelektualne ali pa socialne aktivnosti. Pri teh aktualizacija določene strani dejavnosti nastopa kot glavni, vodilni moment razvoja.

Katerakoli oblika razvoja (biološka, psihična, socialna) ima zmeraj vodilni moment, v katerem se integrira usmerjenost perspektivnega gibanja - "generalne linije razvoja", npr. v evolutivni biologiji (I. I. Šmalgauzen). Značilno je, da K. Marx v svoji teoriji naravnogodovinskega procesa pri karakteriziranju zgodovinskega razvoja izpostavlja glavne usmerjenosti tega gibanja, njegove vodilne momente. Tudi psihološke zakonitosti vstopajo v zakonitosti splošnega reda, se v njih integrirajo, pri tem pa seveda ohranjajo svojo specifičnost.

V realni praksi razvoj otroka v ontogenezi poteka pri usmerjenem vključevanju otroka v sistem zadane dejavnosti, katere konkretni tipi in načini odgovarjajo posebnostim otroških obdobj. Prav v konkretnih tipih dejavnosti otrok se tudi pojavljata dve njeni strani: stvarna - praktična in dejavnost, usmerjena v razvoj medsebojnih odnosov. Pri tem se aktualizacija te ali druge strani dejavnosti, ki je tudi rezultat njune rasti, uresničuje v teh tipih dejavnosti, ki v največji meri omogočajo na odgovarjajočih etapah ontogeneze proces socializacije in individualizacije in nastopajo zaradi tega kot vodilni momenti razvoja - vodilni tipi dejavnosti.

Izpostavitev vodilne dejavnosti, ki se nahaja v soodnosu z vsem kompleksom raznoličnih načinov mnogoplanske dejavnosti otroka, prvič, ne izključuje pomena in vloge teh drugih načinov, tembolj ker vodilni tip dejavnosti ne zavzema zmeraj po obsegu dominirajoči položaj v življenju otroka. Njegov vodilni pomen je v tem, da se prav v njem razvijajo psihični procesi, ki pripravljajo prehod otroka na novo, višjo stopnjo njegovega razvoja. Drugič, opredelitev vsakršne oblike dejavnosti kot vodilne zahteva, da jo primerjamo z določeno dosledno izstopajočo stranjo enotnega procesa dejavnosti v danem starostnem obdobju. Tretjič, pod vodilnim tipom dejavnosti v otroški psihologiji ne razumemo stihijsko nastajajoče dejavnosti, ki se pojavlja, denimo, v različnih družbah dečkov in deklic, ampak dejavnost, ki jo specialno določila družba skozi sistem vzgoje, to njeno obliko, ki v največji meri tudi izraža bistveni smisel določene genetične nasledstvene strani razvijajoče se dejavnosti doraščajočega človeka.

Že zaradi samega socialnega bistva dejavnosti se v procesu njenega razvoja oblikujejo socialni odnosi doraščajočega človeka, njegovega subjektivnega sveta. Znano je, da se razvoj enotnega procesa dejavnosti začenja z otrokovim razumevanjem socialnih vezi, z osvajanjem norm medsebojnih človeških odnosov. Hkrati pa nakopičenje socialnih izkušenj ne predstavlja samo rezultat osvajanja norm medsebojnih odnosov, ampak tudi predmetno-praktične strani dejavnosti. Zelo važna komponenta socialnih oblik doraščajočega človeka je oblikujoča se pozicija "jaza". Progressivni razvoj

"Jaza" prehaja od otrokovega spoznanja svojih socialnih možnosti, do nastanka socialnih tvorb, k izraziti pojavitvi, o krepitvi, kakovostni spremembi socialne pozicije zaradi lastne ustvarjalne aktivnosti. Najbolj izrazito se ta pozicija pokaže pri prehodu otroka z ene stopnje ontogeneze na drugo, pri zamenjavi aktualizirane strani dejavnosti.

Podatki, ki smo jih dobili v procesu poskusno - eksperimentalnega dela, kažejo, da je na vseh medstarostnih prehodih izhodna raven nova raven socialnega razvoja otroka, ki določa tendence naraščanja vpliva ene ali druge strani dejavnosti. Prav socialni razvoj je pogoj za možnost prehoda otroka na vsako naslednjo etapo ontogeneze. Značilno, da razvoj socialne zrelosti na določenem stadiju vsakega starostnega obdobja prehiteva intelektualni razvoj otroka, gre pred njim. Tako kot dejavnost, ki je usmerjena na razvoj medsebojnih odnosov, osvajanje socialnih izkušenj, ustvarja osnovo za formiranje nove socialne pozicije doraščajočega človeka kot socialnega bitja, ko menja njegove odnose, vrednostne orientacije, motive, potrebe. Ta linija ne izginja tudi v praktični dejavnosti, kjer si prisvaja in pridobiva izkušnje, ki omogočajo novo pozicijo subjekta. V tej socialni poziciji se tudi razkriva odnos do vsega, kar je bilo pridobljenega.

Otrok skozi dejavnost, usmerjeno na razvoj medsebojnih odnosov, osvaja norme družbenega življenja, razglablja, pridobiva lastno pozicijo, realizira pa se lahko samo v predmetno-praktični dejavnosti. Ko osvaja orodja, znake, simbole, dejanja, ko kopiči njihov določeni potencial, otrok prodira v smisel stvari, ugotavlja zveze med socialnimi smisli, pomeni. To pa zahteva od otroka diferenciacijo odnosov, pogoj tega je, da se zaveda svoje pozicije v sistemu zvez z drugimi ljudmi, ponovno postavlja v prvi plan dejavnost osvajanja norm človeških odnosov. Pozornost vzbuja izredna dinamičnost prehodov otroka od ene strani dejavnosti k drugi, kar je rezultat hitrega nakopičenja ustreznih izkušenj v otroški dobi in osvojitve sistema odnosov, ki zahtevajo realizacijo nasprotne strani dejavnosti.

Tako se nepretrgan proces socialnega razvoja, ki ga zaznamuje različna stopnja razvoja socializacije in individualizacije otroka, uresničuje v dvojnem procesu dejavnosti, kjer kognitivne procese, tako kot tudi razvoj motivacijsko - potrebostne, afektivne sfere otroka, omogoča splošna raven njegovega razvoja. Npr. otrok se v predšolski dobi še ne zaveda motivov za svoje postopke zaradi nerazvitosti kognitivne sfere, vendar pa prav razvoj dejavnosti z osvajanjem norm človeških odnosov aktualizira potrebo po realizaciji svojih možnosti, zahteva uresničenje praktične dejavnosti, ki ga vodi na novo raven razvoja. Aktivizacija ene strani dejavnosti ne spodriva, ne zamenjuje druge strani dejavnosti, omogoča samo nove možnosti za razvoj socialne zrelosti, za novo raven razvoja osebnosti.

Proučevanje procesa razvoja osebnosti, determinante katerega so zadani sistem vzgoje in notranja rast dejavnosti, zahteva, da obrnemo posebno pozornost na značaj in mehanizme razvoja dejavnosti. Zaradi razvoja določene strani dejavnosti, njene nasičenosti, povečanja obsega in oblikovanja odgovarjajočega sistema odnosov se znotraj njega formirajo komponente, ki se z njim vse manj in manj ujemajo, kar omogoča razvoj nove situacije, otrokovo osvojitve nove pozicije, objektivno ustvarja pogoje v končnem rezultatu za razvoj druge strani dejavnosti. Tako se v predmetno praktični dejavnosti razvija predvsem intelektualna sfera, vendar pa njena zapletenost, osvojitve pridobljenih izkušenj pogojuje dinamičen razvoj motivacijsko - potrebostne afektivne sfere osebnosti, kar vodi do spremembe odnosov otrok, pojava novotvorb, ki niso v skadu s stranjo dejavnosti, ki jih je povzročila. V tem procesu se je izrazito

izpostavila zakonitost, ki smo jo pogojno poimenovali zakonitost "povratnega učinka". Zasedimo jo na vseh etapah ontogeneze.

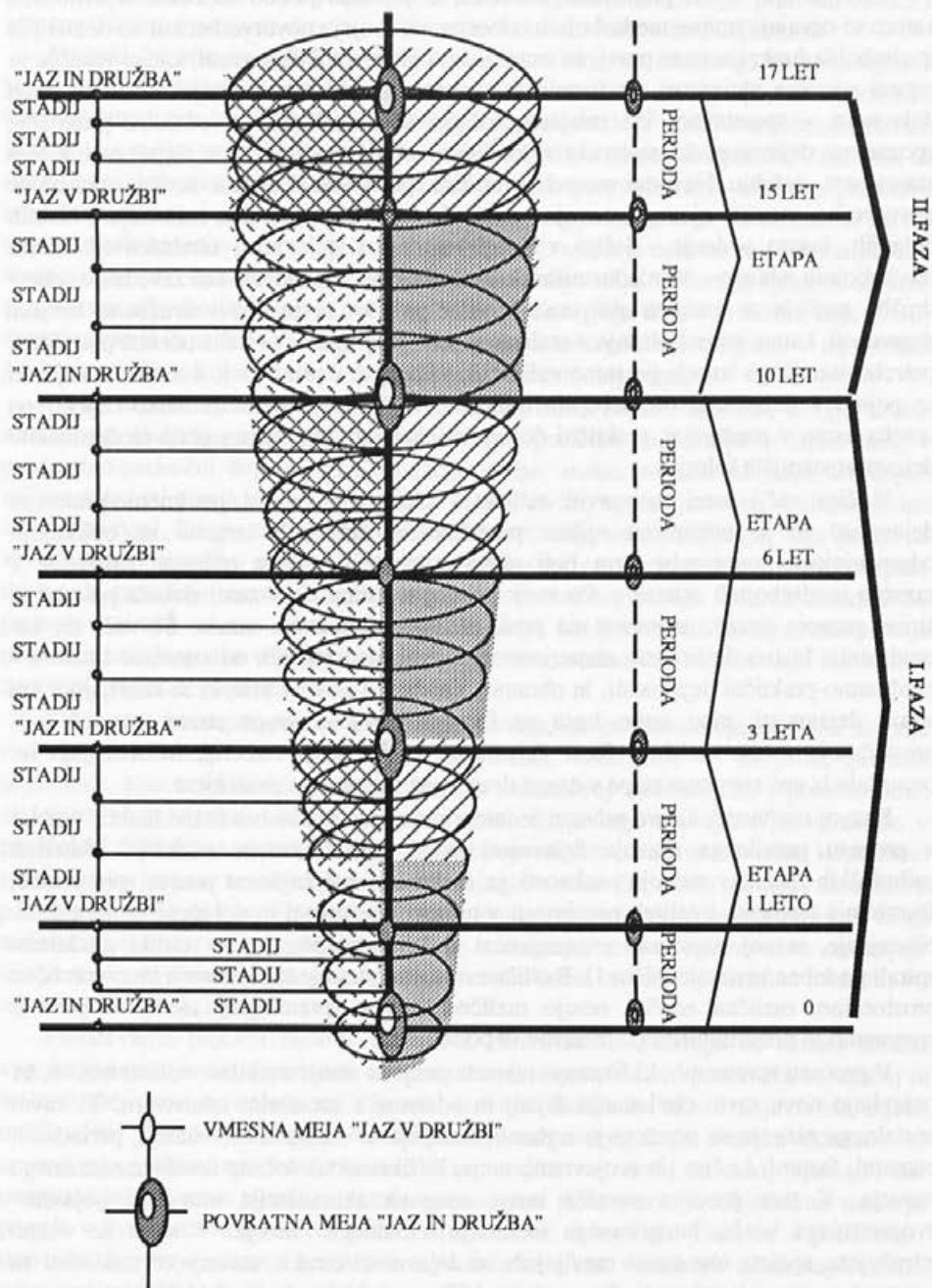
Tako se npr. v igri predšolskega otroka, ki predstavlja eno od oblik dejavnosti, s katero se osvajajo norme medsebojnih odnosov, oblikujejo novotvorbe, kot so domišljija in simbolna funkcija, to se pravi, na osnovi razvoja te strani dejavnosti, katere rezultat je razvoj socialne aktivnosti, se formirajo novotvorbe, ki se navezujejo na drugo stran dejavnosti - spoznavno. Pri mlajšem šolarju se aktualizirajo predmetno-praktična, spoznavna dejavnost, ki se izraža v konkretni obliki vodilne učne dejavnosti v tem starostnem obdobju. Na njeni osnovi se formira spoznavna aktivnost otroka, nastajajoče novotvorbe, rezultat njenega razvoja - svoboda psihičnih procesov, refleksija o lastnih dejanjih, lastno vedenje - ležijo v drugi ravnini, v dejavnosti obvladovanja norm medsebojnih odnosov. V mladostniški dobi se oblikuje samozavest kot zavedanje sebe v družbi, razširja se socialna aktivnost. Vendar pa, ko se razvija v družbeno koristni dejavnosti, katere smisel obstaja v realizaciji sebe za druge, ta potreba učenca prerašča v potrebo starejšega šolarja po samorealizaciji, vstopajoč v protislovje s tisto situacijo, ki se pojavi v dejavnosti medsebojnih odnosov, kajti samorealizacija lahko objektivno poteka samo v predmetno-praktični dejavnosti, kar tudi aktualizira učno-profesionalno dejavnost starejših šolarjev.

V čim večji meri so razviti subjekt - objektivni odnosi predmetno-praktične dejavnosti in je nakopičen njihov potencial in čim bolj izrazito se oblikujejo odgovarjajoče novotvorbe, tem bolj aktualna postaja nujnost njihove realizacije v razvoju medsebojnih odnosov. Po svoje razvoj te strani dejavnosti določa polnost in širino razvoja druge, osnovane na prvi, predmetno-praktični strani. Še več, to, kar predstavlja bistvo dejavnosti, usmerjene na razvoj medsebojnih odnosov, se formira v predmetno-praktični dejavnosti, in obratno. Vendar pa novotvorbe, ki se razvijajo v eni strani dejavnosti, niso samo baza za formiranje njene druge strani, temveč tudi uresničujejo zvezo različnih form dejavnosti, ki jih je povzročila, in ohranjajo ter prenašajo iz ene starostne etape v drugo dragocene osebnostne pridobitve.

Razvoj osebnosti, katere substrat je integrirano socialno bistvo individuuma, poteka v procesu pravilnega razvoja dejavnosti skozi daljše časovno obdobje. Materiali psiholoških raziskav razvoja osebnosti ga razkrivajo kot zapleten proces spremembe, formiranja lastnosti, kvalitet, posebnosti v njihovi celostnosti in določeni usmerjenosti. Nastajanje, razvoj osebnosti v ontogenezi si lahko predstavimo v obliki grauirane spirali podobne vertikale (slika 1). Različne starostne stopnje tega razvoja imajo različno prostornino, različen značaj, nosijo različno težo v spreminjanju socialne pozicije sprememb in prestrukturiranju motivov in potreb.

V procesu sprememb, ki fiksirajo raznostopenjsko stanje socialne zrelosti otroka, se pojavljajo nove ravni obvladovanja dejanj in odnosov s socialnim izkustvom. Te ravni socialnega razvoja se povezujejo z raznimi stopnjami ontogeneze - stadiji, periodami, etapami, fazami. Ločijo jih svojevrstne meje, ki fiksirajo določene rezultate socialnega razvoja. V tem procesu narašča novo, njegova akumulacija omogoča pojavitev svojevrstnega vozla, integriranega momenta socialnega razvoja. V njem se v eno združujeta, spajata obe strani razvijajoče se dejavnosti otroka, ustvarjajoč možnosti za progresiven razvoj osebnosti. Ta posebna oblika vezi, ki je nastala med dvema stranema dejavnosti, nova enotnost, izpostavlja osebnostno pozicijo otroka proti osvojeni socialni in omogoča skok pravega socialnega razvoja.

Slika 1

V procesu socialnega razvoja, pri obstoju različnih ravni socialne zrelosti, različnega obsega in njenega različnega značaja obstajajo določene zakonitosti. Ena od najvažnejših zakonitosti je sprememba socialne pozicije osebnosti. Razlikujemo dva tipa mej medravninskega razvoja osebnosti, ki smo jih pogojno poimenovali vmesne in vozalne. Vmesne meje razvoja, ki so rezultat nakopičenja elementov socializacije in individualizacije, so povezane s prehodom otroka iz ene periode ontogeneze v drugo. Vozalne meje so kakovostni premiki v socialnem razvoju, ki se uresničuje skozi razvoj osebnosti; povezani so z novo etapo ontogeneze. Omenjene meje fiksirajo novo ravninsko socialno pozicijo, ki jo je osvojil doraščajoči človek in poudarjajo določen značaj te pozicije, ki ustvarja "ravnino", ki je nujna za nadaljni razvoj socializacije - individualizacija.

Vmesna meja razvoja, ki smo jo označili s terminom "jaz v družbi", je povezana z aktualizacijo predmetno-praktične strani dejavnosti, v procesu katere otrok osvaja socialne izkušnje, razvija načine ravnanja s stvarmi, ocenjuje svoje postopke, pozorno opazuje sebe, primerja sebe in okolico, potrjuje pozicijo "jaza" med drugimi.

Kakovostno nova vozalna meja razvoja, ki je označena s formulo "jaz in družba", je povezana z aktualizacijo dejavnosti osvajanja norm človeških odnosov. Izstopa z aktivno pozicijo otroka v odnosu do drugih ljudi, družbe, z prizadevanjem, da se izkaže, da dobi priznanje od drugih, da zavzame v družbi odgovarjajoče mesto.

Tako kot vmesne, tudi vozalne meje vzniknejo v procesu socialnega razvoja ne enkrat, prvič, dosledno si sledijo ena za drugo; drugič, pri ohranitvi splošnega značaja in principov se na različnih ravneh razvoja osebnosti kakovostno razlikujejo po obsegu in vsebini, se razvijajo v odgovarjajočih formah. Tako "jaz v družbi" pri enoletnem otroku označuje pojav razumevanja tega, da obstajajo drugi, pri šestletnem pa opazanje sebe med drugimi, konkretnimi ljudmi, prizadevanje biti podoben drugim. Če "jaz in družba" pri triletnem otroku pomeni "jaz med drugimi", pa pri desetletnem že poteka razumevanje družbe ne samo kot skupnosti znanih ljudi, temveč kot objektivno obstajajoče socialne organizacije, kjer njegov "jaz" nastopa enakopravno z drugimi.

Tako členitev ontogeneze na različne stopnje, ki se delijo in združujejo z vmesnimi in vozalnimi mejami, pomeni skladen proces, kjer realizacija potrebe otroka po pridružitvi k družbi ("jaz v družbi") poteka in se širi na osnovi razmejevanja, oddeljevanja njegovega "jaza" od drugih ljudi ("jaz in družba"), kar postavlja doraščajočega človeka vsakič v novo socialno pozicijo. Prav opredelitev te pozicije, svojega mesta v "svetu ljudi", ki se uresničuje v dejavnosti interakcij skozi predmetno-praktično dejavnost, skozi osvajanje "sveta stvari", to je, razvoj osebnosti predstavlja enoten proces socializacije, ko otrok osvaja socialne izkušnje, in individualizacije, ko izraža lastno pozicijo, ko sebe postavi nasproti drugim, ko samostojno vzpostavlja vse bolj široke odnose, kjer sam sebe preverja, razvijajoč in prestopajoč meje zadane dejavnosti.

Obdelava problemov nastajanja in razvoja osebnosti, pri fiksiranju ravni procesa socializacije - individualizacije na osnovi konkretne analize medsebojnega vpliva dveh strani dejavnosti dovoljuje, da na tak način predstavimo shemo vseh sprememb v ravneh in značaj socialnega razvoja doraščajočega človeka kot osebnosti.

Že prva otroška perioda nastopa kot čas, ko se oblikujejo možnosti socialnega razvoja, ko se v določenem smislu postavi "jaz" otroka v družbi. Razvoj socialnih kontaktov, medsebojnih vezi otroka in odraslih, ki omogoča prisvojitve njihovih

izkušenj pri aktualizaciji predmetov - objektov, s katerimi manipulirajo odrasli v odnosih z otroki, pripravlja enoletnega otroka za obvladovanje predmetne dejavnosti. Formiranje predmetne dejavnosti, obvladovanja na družbeno izdelane načina rabe dostopnih stvari, povečuje stremljenje preseči meje neposrednih običajnih odnosov, kar pripelje triletnega otroka do tega, da se zave prisotnosti svojega "jaza" in gradi pozicijo "jaz in družba".

Prav ko se bliža trem letom, otrok končuje prvi cikel seznanjenosti s človeškim svetom fiksira svoj novi socialni položaj, izpostavi svoj "jaz", postavi sebe v pozicijo subjekta. Od te vozalne meje se začenja nova raven socialnega razvoja, ko ne samo družba določa odnose z otrokom, ampak tudi on, ko je oddelil svoj "jaz", začenja vse bolj aktivno vstopati v odnose z drugimi ljudmi, v družbo. Dotedaj se otrok, čeprav že ima "jaz", le-tega ne zaveda, ima notranje procese, pa se jih ne zaveda. V obdobju od 3 do 6 let, ko se je otrok zavedel svojega "jaza" med drugimi, pa si prizadeva pomeriti sebe z drugimi, obvladuje socialne izkušnje, socialno zafiksirana dejanja, njihovo socialno bistvo, ki tudi določa razvoj njegove socializacije - individualizacije.

Pri otroku se proti šestemu letu pojavlja orientacija na družbene funkcije ljudi, norme njihovega vedenja in smisel dejavnosti, kar pri hkratnem razvoju domišljije in simbolne funkcije zastruje njegovo potrebo po spoznavanju objektov zunanjega sveta, pomembnih v družbi, ki ponovno, na novi ravni postavi v prvi plan pozicijo "jaz v družbi". Ko je v igri osvojil odnos do stvari in dejanj, otrok poskuša realizirati svoje nove možnosti v praktični dejavnosti, kar aktualizira na dani vmesni meji pomen učne dejavnosti. Obstoj te svojevrstne meje se kaže posebej v kakovostni razliki med vrednostnimi orientacijami petletnih in šestletnih otrok. Tako pri petletnem otroku še ni subjektivnega odnosa do socialnih vrednot, zavestnega razumevanja njihovega smisla, njihova ocena. Petletni otroci se nahajajo v ozkem krogu intimno - osebnih odnosov, orientirajo se v glavnem na znane predmete, ki jih obkrožajo, in na bližnje ljudi. Ne morejo pokazati tistega, kar je dragoceno in privlačno zanje pri drugih ljudeh, nimajo še oblikovanega odnosa do otroškega kolektiva, ne razumejo smisla vrednosti družbenega dela. Pri šestletnih otrocih pa se pojavlja že bolj široko razumevanje socialnih vezi, oblikuje se sposobnost ocenjevati vedenje otrok in odraslih. Šestletni otrok se že zaveda svoje pripadnosti otroškemu kolektivu, začenja razumevati važnost družbeno koristnih del. Na meji med petim in šestim letom se na tak način pri otroku formira določeno razumevanje in ocena socialnih pojavov, orientacija na ocenjevanje odraslega skozi prizmo konkretne dejavnosti.

Naslednja perioda psihičnega razvoja, nastajanja osebnosti je povezana z začetki teoretičnega odnosa do resničnosti pri 6 - 9 letnem otroku. Oblikuje se neodvisnost psihičnih procesov, notranjega načrta dejanj, refleksije o lastnem vedenju, kar omogoča razvoj otrokove potrebe po priznanju drugih ljudi in zahteva razširitev sistema medsebojnih odnosov z njimi.

Na vozalni meji med 9 in 10 leti se začenja nova, tretja raven socialnega razvoja, ki je fiksirana v poziciji "jaz in družba", ko otrok poskuša preseči okvir otroškega načina življenja, zavzeti družbeno važno in cenjeno mesto v sistemu družbe. Na dani vozalni meji se on ne samo zaveda, da je subjekt, ampak čuti potrebo, da se kot subjekt realizira, da se pridruži družbi ne samo na ravni razumevanja, ampak tudi spreminjanja. Do 9 let je otrok razvijal odnose v krogu poznanih ljudi, zdaj pa hoče vstopiti v širok krog družbenih odnosov. Značilno je, da glavni kriterij otrokove ocene samega sebe in drugega (obrazec) v tem času postanejo navedeno psihološke posebnosti osebnosti, ki

se pokažejo v odnosih z drugimi. Prav na tej meji se, kot kažejo dobljeni materiali, pojavlja svojevrsna kriza samoocenjevanja, ki se izraža v burni rasti negativnih ocen samega sebe pri 10-letnih otrocih v primerjavi z uravnovešenostjo pozitivnih in negativnih mnenj o sebi pri 9 letih. Od devetega do desetega, če sodimo po podatkih longitudinalne raziskave, ki so jo izvedli naši sodelavci, narašča število otrok, ki motivirajo svoje učenje z občutkom dolžnosti (osem let - 15 %, devet let - 26 %, 10 let - 34,45 %), in se zmanjšuje število otrok, ki se učijo, ker jim je to zanimivo, vseh (8 let - 25 %, 9 let - 19,3 %, 10 let 5,3 %).

Oblikovanje samozavedi kot zavedanja sebe v sistemu družbenih odnosov, razvoj socialne aktivnosti in socialne odgovornosti otroka povečuje njegovo potrebo po družbenem priznanju pri odsotnosti realnih možnosti utrditve nove socialne pozicije, kar pogojuje razvijanje predmetno-praktične dejavnosti. Na tak način se pokaže (pri 15 letih) naslednja vmesna meja socialnega premika - "jaz v družbi". Značaj te meje opazimo npr. v materialih, dobljenih pri proučevanju razvoja samozavedi v dobi med 14 in 15 letom.

Če tako v prvem polletju 14-letnika najbolj zanima samoocena in da ga drugi sprejmejo, že v prvem polletju pri 15-letniku glavno mesto (86 %) zavzemajo vprašanja razvoja sposobnosti, intelektualnega razvoja, razvoja spretnosti. Značilna je dinamika odnosa do svoje prihodnosti. Pri 14 letih (prvo polletje) je samo za 17 % mladostnikov aktualno načrtovanje svoje prihodnosti; pri 15 letih (prvo polletje) - 57 %, a pri 15 letih (drugo polletje) pa to opazimo pri 84 %, tj. v enem polletju naraste za 27 %.

Proučevanje posebnosti obstoječega "jaza" in želenega "jaza" pokaže, da če se pri 14 letih želene in obstoječi "jaz" nanašata na dejavnost osvajanja norm medsebojnih odnosov, se že pri 15 letih obstoječi in želeni "jaz" jasno preorientira na predmetno-praktično dejavnost.

Od 15. do 17. leta se razvija abstraktno in logično mišljenje, refleksije o lastni življenjski poti, stremljanje po samorealizaciji, kar zaostre potrebo mladostnikov zavzeti pozicijo določene socialne skupine, državljanske pozicije, ki pogojujejo novo vozno mejo socialnega premika - "jaz in družba".

Obravnavane meje fiksirajo tiste spremembe ravni v socialni zrelosti, v procesu socializacije - individualizacije, ki omogočajo razvoj pozicije doraščajočega človeka kot subjekta v subjekt-objektnih in subjekt-subjektnih odnosih, razvijanje njegovega "jaza" ne samo v družbi, ampak tudi najbolj aktivni položaj "jaz in družba". Prav ta pozicija "jaza" v odnosu do družbe omogoča maksimalne možnosti socialnega dozorevanja, ko opredeljuje nove ravni razvoja osebnosti, ker tukaj ne gre le za utrditev v "svetu stvari", ampak za resnično potrjevanje socialnega bistva v "svetu ljudi".

Različne ravni stanja socialne zrelosti, ki fiksira glavne voze razvoja osebnosti, se odražajo na treh etapah ontogeneze:

1. Do treh let, ko na določeni, otroku dostopni ravni poteka njegova socializacija (in pogojna individualizacija) v obliki osvajanja obstoja drugih.

2. Od treh let, ko otrok, ki se je zavedel svojega "jaza", kaže prve momente samopotrjevanja ("jaz sam"), vstopa v odnose "jaz in drugi", osvajajoč normo človeških odnosov, fiksira in se poskuša (od 6 let) orientirati na oceno družbe.

3. Od 10 let, ko mladostnik poskuša potrditi svoj "jaz" v sistemu družbenih odnosov. Ta etapa socializacije se razlikuje ne samo z najbolj izraženo individualizacijo, ampak tudi s samoupravno doraščajočega človeka, ki ne samo da je postal subjekt, ampak se tudi zaveda sebe kot subjekta.

Prav velike ravni socialnega razvoja ustvarijo osnovo za spreminjanje psihičnih procesov v sistemotvorne lastnosti osebnosti, za nov razvoj obstoječih količinskih in kakovostnih pokazateljev, določene zapletenosti ciljev in motivov, ki imajo svoje možnosti razvoja, tj. za nadaljni razvoj take posebne systemske tvorbe, kot je osebnost na višji stopnji. Kot največji stopnji socialnega razvoja osebnosti v obdobju od rojstva do zrelosti nastopata dva bloka, ki ju lahko pogojno označimo kot fazi nastajanja osebnosti.

V prvi fazi (od 0 do 10 let) - fazi pravega otroštva - poteka razvoj osebnosti na ravni še nerazvitega samozavedanja.

V drugi fazi (od 10 do 17 let) - fazi pubertete - poteka aktivno oblikovanje samozavedanja doraščajočega človeka, nastopajočega v socialni poziciji družbeno odgovornega subjekta. Ti dve fazi zavzemata določene cikle razvoja osebnosti, fiksirata rezultat socialnega razvoja - oblikovanja pozicije otroka v sistemu realizacije te pozicije.

Proučevanje vseh ravni razvoja doraščajočega človeka kot osebnosti ima produktivni pomen, zahteva poglobljeno raziskovanje v mnogih smereh. Tako je važno prodreti v bistvo takega pojava, kot je razširitev obdobja ontogeneze v času: prvo obdobje traja eno leto, drugo - dve leti, tretje - tri leta, četrto - štiri leta, peto - pet let. Zdi se, da je perspektivnost obravnavati osebnostni razvoj skozi motive otroka, ki pričajo o stopnji razvoja njegove socialne zrelosti, - od motiva, ki karakterizira stremljenje opozoriti nase, na svoj obstoj, do motiva koristiti družbi, npr. skrbeti za druge ljudi, med njimi "daljne" (V. I. Lenin).

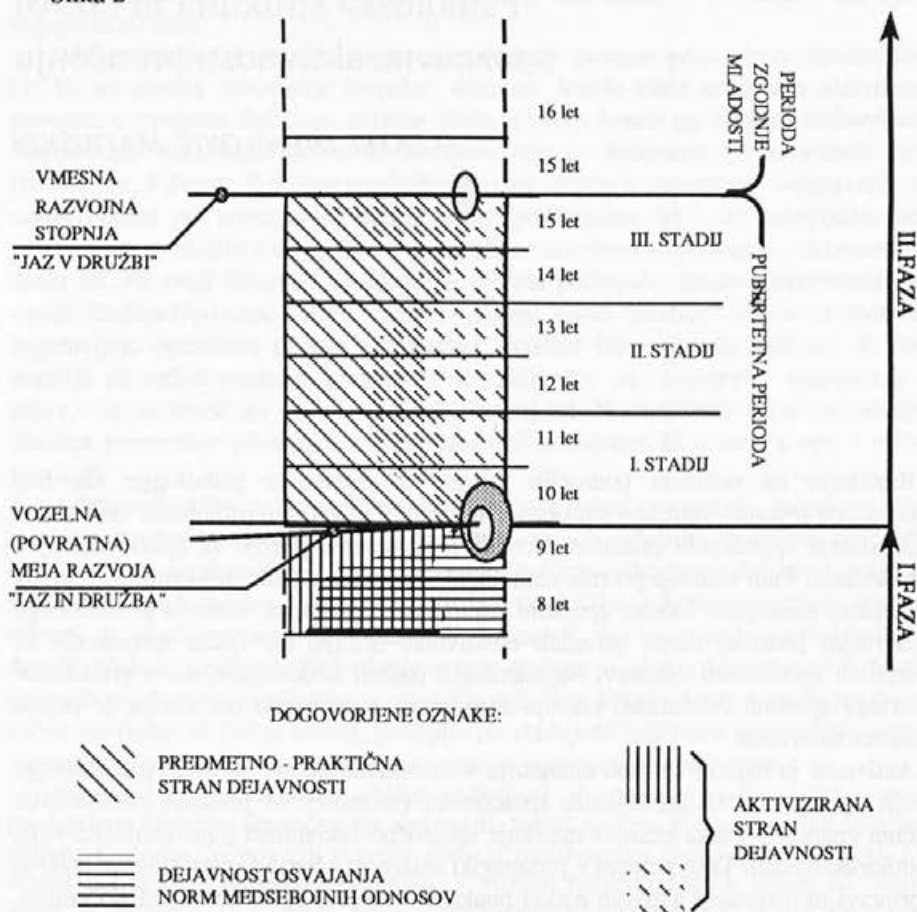
Hkrati pa proučevanje celostnega procesa nastajanja osebnosti predpostavlja odkrivanje njegovih posebnosti in mehanizmov znotraj posameznih obdobj, na ravni mikroprocesov.

Obravnavanje procesa nastajanja osebnosti otroka v raznih obdobjih ontogeneze kaže, da znotraj vsakega obdobja le-to poteka skozi tri dosledno sledeče si stadije:

1. Pojav tendenc za razvoj določene strani dejavnosti, ko prej pridobljen pomenski tovor izpostavi možnosti funkcioniranja otroka, ustvarjajoč odgovarjajoče polje za njegovo razširjeno dejavnost.
2. Maksimalna realizacija, kulminacija razvoja vodilnega tipa dejavnosti.
3. Nasičenje vodilnega tipa dejavnosti, ko ni mogoča nadaljna realizacija njenih potencialov, kar vodi do aktualizacije druge strani dejavnosti.

Zelo izrazito je ta slika predstavljena npr. v mladostniški dobi (slika 2), ki nastopa v celotnem procesu ontogeneze kot posebni moment socialnega razvoja in ima posebno težo pri oblikovanju osebnosti. Prvi stadij tega obdobja označuje to, da se na meji med 9 in 10 letom pojavi tendenca otroka k samostojnosti in potreba po priznanju, ki naj mu ga da odrasli svet. Glavno za 10 - 11-letnega je, da dobi od drugih ljudi (znanih in neznanih) priznanje njegovih novih možnosti. Od tod tudi stremljenje po opravljanju konkretnih del, ki imajo realno odrasel značaj, iskanje takih oblik dejavnosti, ki so družbeno koristne in dobijo družbeno oceno. Nakopičenje obsega, raznih oblik družbeno koristnih del vodi v drugem stadiju, pri 12 do 13 letnih do realizacije razširjene družbeno koristne dejavnosti, potencial katere tukaj dosega maksimalni razvoj. Ta pojav je povezan z razvijajočo se potrebo po družbenem priznanju, zavesti o svojih pravicah v družbi in ne samo o svojih dolžnostih. Vendar pa pripravljenost za funkcioniranje v družbi poraja na naslednjem, tretjem stadiju mladostniškega obdobja hotenje uporabiti svoje sposobnosti, se izkazati, kar vodi k aktivnemu iskanju poti razvoja praktične dejavnosti.

Slika 2

Na tak način razvoj osebnosti predstavlja zapleten proces, pogojen z mnogimi faktorji, ki se uresničujejo v razvijajoči se dejavnosti otroka. Protislovno medsebojno križanje dveh strani dejavnosti ustvarja svojevrstne vozle socialnega napredovanja. Razvoj dejavnosti, ki je osnova razvoja človeka kot osebnosti, se uresničuje kot spiralast proces, ki se stalno nasičuje, katerega vsak naslednji moment odpravlja in vsebuje dosežke prejšnjih obdobj, kar omogoča nastajanje novih tvorb. Pri tem se širi spekter obeh strani dejavnosti, ki v zapletenem medsebojnem delovanju in zapovrstni aktualizaciji omogočata pojav raznih ravni razvoja osebnosti. Prav v razkrivanju zakonitosti in mehanizmov v razvoju znotraj stadijev, period, etap, faz, obstajajo možnosti, da odkrijemo značaj procesa razvijanja socializacije - individualizacije, faktorjev, ki ga določajo, kar bi omogočilo bolj poglobljeno obravnavanje socialnega razvoja na vsej obširni distanci - od rojstva od socialne zrelosti.

Prevedla Jelena Radonjič